

1 Politiek vertrouwen in Nederland: Tijdelijke dip of definitieve daling?

Mark Bovens & Anchrit Wille

1.1 HOGE TOPPEN, DIEPE DALEN

Aan het einde van de vorige eeuw bereikten de politieke vertrouwenscijfers in ons land ongekende hoogten. In het najaar van 1998, kort na het aantreden van het tweede kabinet Kok, vond maar liefst tweederde van de bevolking dat de overheid goed functioneerde en was 80% tevreden tot zeer tevreden met de regering – cijfers van welhaast Noord-Koreaanse of Cubaanse proporties. Terwijl elders in de westerse wereld het politieke vertrouwen daalde, nam het politieke vertrouwen in Nederland juist toe. Nederland werd alom gezien als een solide *high trust country*.

Inmiddels zijn we ruim tien jaar verder en is het politieke vertrouwen ook in ons land een bron van zorg. Vanaf 2002 daalde het vertrouwen in overheid en regering scherp. In 2004 vond nog maar iets meer dan eenderde van de bevolking dat de overheid goed functioneerde en was nog maar 49% tevreden met de regering (Becker & Dekker 2005: 344). Volgens sommigen was Nederland zelfs een *low trust country* geworden, net als België of Duitsland (SCP 2008: 1).

Die snelle daling van het politieke vertrouwen roept de nodige vragen op. Allereerst gaan we in op de vraag wat eigenlijk politiek vertrouwen is en waarom vertrouwen belangrijk is in een parlementaire democratie. Vervolgens gaan we na wat op dit moment de stand van zaken is. Is het politieke vertrouwen nog net zo laag als in 2004? Is er sprake van een blijvende daling of was die achteruitgang toch eerder een tijdelijke dip? En is Nederland, in vergelijking met andere landen, tegenwoordig een *high* of een *low trust country*? Vervolgens bekijken we hoe je die dip of dat dal en de relatieve positie van Nederland zou kunnen verklaren.

1.2 WAT IS POLITIEK VERTROUWEN?

Voor we ingaan op de cijfers over politiek vertrouwen moeten we eerst stil staan bij de vraag waar we precies over praten. Politiek vertrouwen is immers een paraplueterm waar allerlei verschillende fenomenen onder schuil kunnen gaan.

Vertrouwen in wat?

Om te beginnen is het zinvol onderscheid maken naar het object van vertrouwen. Veel onderzoeken naar politiek vertrouwen zijn lastig vergelijkbaar omdat ze het vertrouwen in ongelijksoortige politieke of bestuurlijke instituties meten.

Vertrouwen in de *overheid* is bijvoorbeeld wat anders dan vertrouwen in de *regering* of in het *kabinet*. De overheid is immers een optelsom van honderden publieke instellingen – gemeenten, provincies, departementen, zelfstandige bestuursorganen – terwijl het bij het kabinet gaat om de regeringscoalitie van 3 tot 4 partijen en enkele tientallen bewindslieden. Je kunt heel goed weinig fiducia hebben in de zittende regering, maar toch redelijk tevreden zijn over hoe het openbaar bestuur functioneert.

Weer andere onderzoeken of uitspraken gaan over vertrouwen in politieke *partijen* of in het *Parlement*, instituties die een specifieke rol hebben binnen het politieke systeem. Sommige onderzoeken, zoals het Nederlands Kiezersonderzoek (NKO), ontlokken respondenten uitspraken over *politici* – waarbij soms wel en soms geen onderscheid wordt gemaakt tussen Kamerleden en bewindslieden. En dan zijn er nog onderzoeken die gaan over vertrouwen in de *politiek* of in de *democratie* in het algemeen.

Lang niet alle respondenten zijn overigens in staat om deze subtiele staatsrechtelijke verschillen te maken. Zo maken lager opgeleiden vaak geen onderscheid tussen Tweede Kamer en regering (SCP 2008: 25). Ook in de berichtgeving over politiek vertrouwen worden al deze verschillende instellingen en actoren nog wel eens op één hoop gegooid. Laag vertrouwen in de regering leidt dan nog wel eens tot alarmerende koppen in de krant over gebrek aan vertrouwen in *de* politiek of zelfs in de democratie. Het maakt echter nogal wat uit of het vertrouwen in de regering of het vertrouwen in de democratie laag is. Het eerste is een tamelijk gezond fenomeen waar eigenlijk alleen de zittende bewindslieden en hun spindokters van wakker hoeven te liggen, maar het tweede zou een bron van zorg moeten zijn voor alle democratisch gezinde burgers.

Wat is vertrouwen?

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40

Nog lastiger is de vraag wat nu eigenlijk vertrouwen is en hoe je dat precies kunt meten. Vertrouwen is immers een sociale constructie die op verschillende manieren kan worden ingevuld. Wat is bijvoorbeeld de indicator voor vertrouwen? Leid je de mate van vertrouwen in instituties af uit wat mensen zeggen over een institutie of uit hoe ze zich tegenover die institutie gedragen?

Het onderzoek naar politiek vertrouwen is vrijwel altijd *attitude*-onderzoek. In grootschalige surveys, en soms in focusgroepen,² worden respondenten bevraagd over hun opvatting over een reeks van instellingen, of worden ze gevraagd of ze het meer of minder eens zijn met bepaalde stellingen.

Lang niet altijd wordt er daarbij overigens expliciet gevraagd of men vertrouwen heeft. Zo vraagt het SCP in zijn tweejaarlijkse onderzoek naar culturele veranderingen aan zijn respondenten bijvoorbeeld of ze het eens zijn met de stelling dat de overheid *goed functioneert* en vervolgens of ze *tevreden* zijn met de regering. Bij de Eurobarometer, die in opdracht van de Europese Commissie in alle EU-lidstaten wordt bijgehouden, wordt elk half jaar over een aantal instituties, zoals Parlement, politieke partijen en regering, wel expliciet aan respondenten gevraagd of men *geneigd is deze te vertrouwen*. Ook de Belevingsmonitor, die de afgelopen jaren in opdracht van het kabinet werd uitgevoerd, vroeg expliciet hoeveel vertrouwen men in de regering heeft. Ander onderzoek vraagt daarentegen of men tevreden is met het regeringsbeleid – wat een veel specifiekere en politieke vraag is – of meet opvattingen over politieke partijen en politici aan de hand van stellingen, zoals bij het NKO gebeurt.

Het belang van politiek vertrouwen

Hoe belangrijk is politiek vertrouwen eigenlijk? Sinds Almond en Verba's klassieke studie over *Civic Culture* uit 1963 wordt een voldoende mate van vertrouwen als voorwaarde gezien voor een stabiele democratie en al sinds een jaar of 40 houden politicologen zich er mee bezig. Vrij algemeen wordt aangenomen dat een democratie alleen kan werken als de burgers een zeker vertrouwen hebben in hun gekozen bestuurders: 'without some trust, some system loyalty, politics cannot function' (Rosanvallon 2008).

Zo stelde Easton (1965) dat de legitimiteit van een politiek systeem in belangrijke mate ervan afhangt of de kiezers vertrouwen hebben dat de regering het goede met het land voorheeft. In de ogen van Easton kan wantrouwen onder een minderheid van de kiezers of gedurende een korte tijd functioneel zijn, omdat het veranderingen kan afdwingen. Maar wanneer een

1 meerderheid van het electoraat gedurende lange tijd geen vertrouwen heeft
 2 in de regering kan dit op termijn de legitimiteit en de stabiliteit van het po-
 3 litieke systeem ernstig ondermijnen. Politiek wantrouwen en cynisme leiden
 4 tot politieke vervreemding (Citrin 1974) en ondermijnen de essentie van de
 5 democratie: 'Democratic institutions are believed vulnerable to breakdown
 6 in times of crisis unless rooted in shared norms of political trust, tolerance,
 7 respect for human rights, willingness to compromise, moderation, and beliefs
 8 in democratic legitimacy' (Norris 1999: 264).

9 Easton maakte overigens onderscheid tussen *diffuse support*, tussen ver-
 10 trouwen in het politieke systeem in het algemeen, en *specific support*, dat wil
 1 zeggen vertrouwen in de zittende regering en haar concrete beleid. Een verlies
 2 van vertrouwen in het politieke regime als geheel is een belangrijke bedrei-
 3 ging van de politieke stabiliteit en kan de bereidheid van burgers om zich te
 4 conformeren aan het overheidsbeleid sterk ondermijnen. Een verlies van ver-
 5 trouwen in de zittende regering daarentegen zal zich in eerste instantie vooral
 6 uiten in het stemhokje (Muller & Jukam 1977; Citrin & Muste 1999: 468).

7 Dat laatste onderscheid is van direct belang voor een waardering van de
 8 vertrouwenscijfers voor Nederland. Een dalend vertrouwen in het kabinet is
 9 op zich een vrij normaal verschijnsel in een parlementaire democratie en zal
 10 in eerste instantie hoogstens leiden tot een verkiezingsnederlaag voor de co-
 1 alitiepartijen en het formeren van een nieuwe regering. Het wordt pas zor-
 2 gelijker als opeenvolgende regeringen gedurende een reeks van jaren weinig
 3 vertrouwen krijgen. Wanneer vervolgens ook het vertrouwen in de democratie
 4 gedurende een reeks van jaren daalt kan dat zelfs een indicatie zijn van een
 5 brede legitimiteitscrisis.
 6

7 1.3 EENMALIGE EN MEERJARIGE METINGEN

9 *Eenmalige metingen*

1 Hoe staat het nu met het vertrouwen in overheid, regering en democratie in
 2 Nederland? De berichten in de media zijn, als altijd, onheilspellend. Als we de
 3 media mogen geloven is het zeer slecht gesteld met het vertrouwen van bur-
 4 gers in overheid, regering en politiek en daalt dat vertrouwen nog steeds. Veel
 5 van de berichten in de media zijn echter eenzijdig of ze zijn gebaseerd op sug-
 6 gestieve vraagstellingen en selectieve berichtgeving. Een paar voorbeelden:

- 7 • In maart 2008, kort na het Kamergebod over de film Fitna, haalde Maurice
 8 de Hond alle voorpagina's met het bericht dat ruim een derde van de Ne-
 9 derlanders vond dat de regering had gelogen over het gesprek met Wilders.
 10

1 Dit werd gepresenteerd als weer een bewijs van het zeer lage vertrouwen
2 in de regering en van de diepe kloof tussen burger en politiek. Weinigen
3 hebben de moeite genomen om het onderzoek van De Hond na te trek-
4 ken. Wie dat wel doet zal zien dat het vooral een geval is van *lying with*
5 *statistics*. In geen enkele antwoordoptie was expliciet de stelling voorge-
6 legd dat de regering heeft gelogen.³ Andere, meer zorgvuldige onderzoe-
7 ken kwamen tot veel mildere conclusies, maar kregen geen aandacht in de
8 pers.⁴

9 • In augustus 2008 meldden de media op gezag van het CBS dat het cyn-
10 nisme over politici sterk was toegenomen. Wie het persbericht van het
1 CBS bekijkt ziet dat het is gebaseerd op één stelling uit het NKO ('tegen
2 beter weten in beloven politici meer dan ze kunnen waarmaken'), waarbij
3 de respons van november 2006 werd vergeleken met de respons van 1977.
4 Destijds was 79% van de respondenten het met deze stelling eens, in 2006
5 was dit gestegen naar 93%. Wat het CBS in het persbericht gemakshalve
6 achterwege liet waren alle tussenliggende metingen. Had het die wel ver-
7 meld dan was het geen nieuws geweest, omdat al sinds 1994 het percentage
8 rond de 90% schommelt. Als er al een toename van cynisme is – het is
9 immers nog maar de vraag of deze stelling cynisme meet – dan heeft de
10 stijging al plaats gevonden in de jaren tachtig en zeker niet in de afgelopen
1 jaren.

2
3 Opiniepeilingen halen tegenwoordig moeiteloos de krantenpagina's en we-
4 blogs. Tv-programma's en kranten laten steeds vaker de mening van burgers
5 peilen om te weten hoe de Nederlandse bevolking over actuele kwesties denkt.
6 Het lastige van deze losse enquêtes is dat er vaak nauwelijks een peil op te
7 trekken valt. De vraagstellingen zijn soms suggestief en telkens weer anders,
8 waardoor ze niet goed zijn te vergelijken. Het zijn meestal momentopnamen
9 die geen antwoord kunnen geven op de vraag of het vertrouwen in de loop der
10 jaren stijgt of daalt. De media zijn bovendien naar hun aard nu eenmaal meer
1 gericht op slecht nieuws dan op goed nieuws. Een afname van het politiek
2 vertrouwen haalt wel de voorpagina's, maar een stijging niet. Wie alleen op de
3 media afgaat, krijgt daardoor al snel de indruk dat het politieke vertrouwen
4 alleen maar daalt.

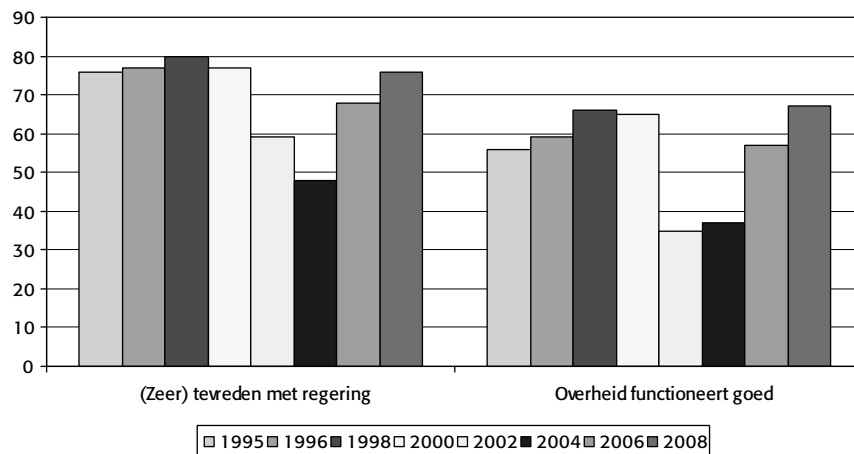
5 6 *Langjarige metingen*

7
8 Langjarige metingen en doorlopend opinieonderzoek, waarin telkens op een-
9 zelfde manier, op hetzelfde moment in het jaar, dezelfde vraag wordt gesteld
10 aan eenzelfde groep respondenten, laten veel beter zien hoe de opinies zich

ontwikkelen en maken het beter mogelijk om sociaal-culturele onderstromen te traceren. We bespreken de meest relevante langjarige metingen.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau laat elke twee jaar, meestal tussen eind september en Kerst, de mening van de bevolking op een reeks van terreinen peilen en brengt daarover verslag uit in haar rapporten over de sociale staat van Nederland. Twee vragen daaruit gaan over de tevredenheid met de regering en over het functioneren van de overheid. De uitkomsten van de afgelopen jaren zijn weergegeven in figuur 1.1. Die figuur suggereert eerder een dip dan een permanente daling.

Figuur 1.1 Vertrouwen in regering en overheid 1996-2008. (Bron: SCP, *De sociale staat van Nederland, 2009*)

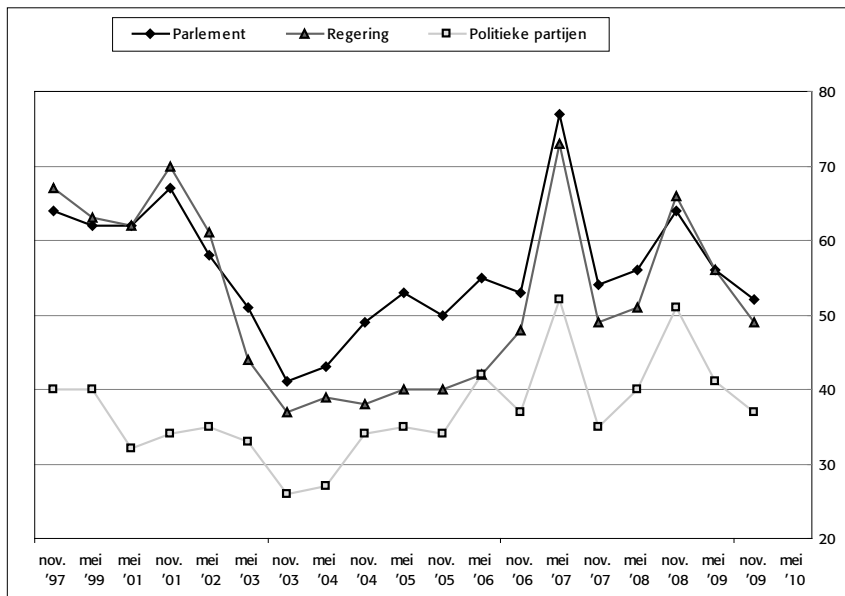

Na zeer hoge scores aan het einde van de vorige eeuw, liep de tevredenheid over de regering en overheid scherp terug in 2002 en 2004. In 2004 was nog niet de helft van de burgers tevreden of zeer tevreden met de regering. In het najaar van 2006 – de nadagen van het demissionaire Kabinet Balkenende III – steeg dit percentage echter weer tot 67%, nog maar 10% lager dan in de beginjaren van Paars II. Ook het oordeel over het functioneren van de overheid was weer veel positiever – 57% van de respondenten vond dat de overheid goed functioneerde. In het najaar van 2008, toen de regering de banken te hulp schoot tijdens de financiële crisis, liep het vertrouwen nog verder op en lagen de cijfers weer op het hoge niveau van de late jaren negentig.⁵

Een van de meest gebruikte politieke surveys is de *Eurobarometer*, waarbij in opdracht van de Europese Commissie tweemaal per jaar, in november en

1 april, het vertrouwen in een reeks van politieke en maatschappelijke institu-
 2 ties in alle EU lidstaten wordt gemeten. De vertrouwenscijfers voor regering,
 3 politieke partijen en het Parlement in Nederland van het afgelopen decen-
 4 nium staan in figuur 1.2.

7 **Figuur 1.2 Vertrouwen in regering, politieke partijen en parlement in Nederland**
 8 **1997-2000**

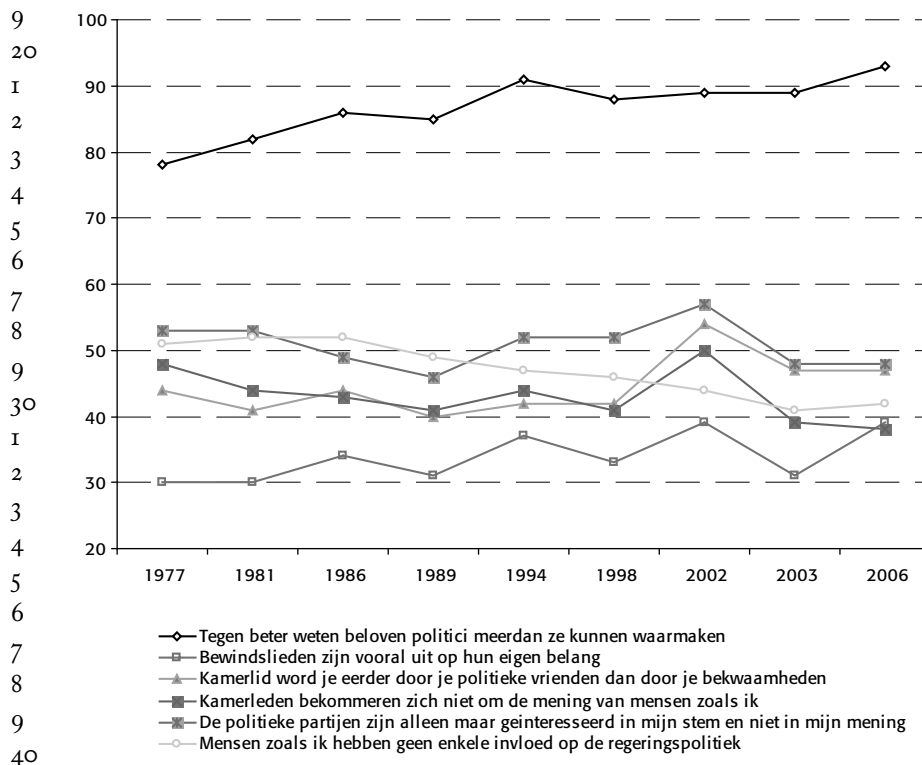
Bron: Eurobarometer

9 De grafiek laat goed zien hoe vanaf april 2002 het vertrouwen in regering
 30 en Parlement sterk daalt. In 2003 en 2004 blijft het vertrouwen laag om dan
 1 geleidelijk weer op te lopen. Net als bij het SCP stijgt bij de Eurobarometer
 2 het vertrouwen vervolgens sterk vanaf najaar 2006 en in april 2007. Bij het
 3 aantreden van het kabinet Balkenende-Bos in april 2007, is het zelfs even
 4 hoger dan aan het einde van de vorige eeuw. Daarna zakt het vertrouwen weer
 5 in, om vanaf najaar 2008, als de bankencrisis zich manifesteert, opnieuw sterk
 6 op te lopen, waarna het vanaf het voorjaar van 2009 weer daalt.

7 Een andere langjarige survey, het Nederlands Kiezersonderzoek (NKO),
 8 biedt vooral inzicht in de waardering van kiezers voor politieke partijen en
 9 politici. De Eurobarometer gegevens (in figuur 1.2) laten bijvoorbeeld zien
 40 dat de politieke partijen aanmerkelijk minder vertrouwen genieten dan het

1 Parlement en de regering. Er wordt vaak gezegd dat politieke partijen hun
 2 aantrekkingskracht hebben verloren. Het afgenomen partijlidmaatschap zou
 3 daar een indicatie van zijn. De stellingen die het NKO voorlegt maken het
 4 mogelijk om te zien of mensen negatiever zijn gaan denken over politici en
 5 partijen (figuur 1.3). Opvallend is dat we in de afgelopen 30 jaar geen bij-
 6 zondere grote toename of schommelingen zien in anti-partij sentimenten.
 7 Ook de negatieve opvattingen over bewindslieden en Kamerleden zijn, na een
 8 lichte toename in 2002, in 2006 weer op een niveau op of zelfs onder dat van
 9 de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Figuur 1.3 laat wel zien dat
 10 in de afgelopen dertig jaar het negatieve beeld over politici in het algemeen
 1 wat is toegenomen, maar 2002 is geen duidelijke trendbreuk. Zo schommelt,
 2 in weerwil van het alarmerende persbericht van het CBS, het percentage res-
 3 pondenten dat vindt dat politici meer beloven dan ze kunnen waarmaken al
 4 sinds 1994 – toch een van de jaren van het grote vertrouwen – rond de 90%.⁶
 5
 6

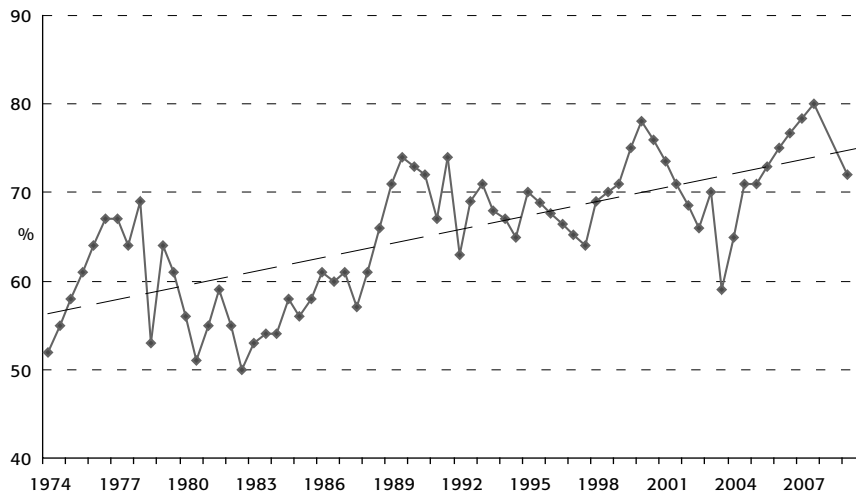
7 **Figuur 1.3 Instemming met opvattingen over politici en politieke partijen, gemeten**
 8 **rond de Kamerverkiezingen van 1977-2006 (%). (Bron: NKO 1977-2006)**

Zowel bij het Eurobarometer onderzoek als bij het NKO wordt ook gevraagd of men tevreden is met hoe de democratie functioneert. Dit is een vraag die al decennia voorkomt en die een goed beeld geeft van de lange termijn trend. Ook hier zien we een vergelijkbare beweging, zoals blijkt uit figuur 1.4.

Figuur 1.4 Percentage van de Nederlanders tevreden met de manier waarop de democratie in Nederland werkt 1977-2006. (Bron: Eurobarometer)

Aan het einde van de vorige eeuw, tijdens Paars, stijgt het aantal mensen dat tevreden is met het functioneren van de democratie tot ongekende hoogte – meer dan 90% is tevreden. Daarna daalt dit tot zo'n 60% in 2003, wat overigens nog beduidend hoger is dan in de 'loden jaren' vanaf 1980. De laatste jaren stijgt de tevredenheid weer en is ze vrijwel weer terug op het niveau van de jaren negentig. Eenzelfde beeld rijst op uit het NKO. Na een dip in 2002, gaf in 2006 77% van de respondenten aan tevreden of heel tevreden te zijn met hoe de democratie functioneert.⁷ Opvallend in de Eurobarometergrafiek is ook de stijgende lijn in de afgelopen drie decennia. Ondanks de recente dip, is er geen sprake van een structurele daling, de algemene trend is positief.

1.4 POLITIEK VERTROUWEN: DE STAND VAN ZAKEN

Geen daling maar een dip

Is er nu sprake van een blijvende daling van het politiek vertrouwen in ons land of is die achteruitgang toch eerder een tijdelijke dip? Op basis van de hier besproken onderzoeken vallen de volgende conclusies te trekken:

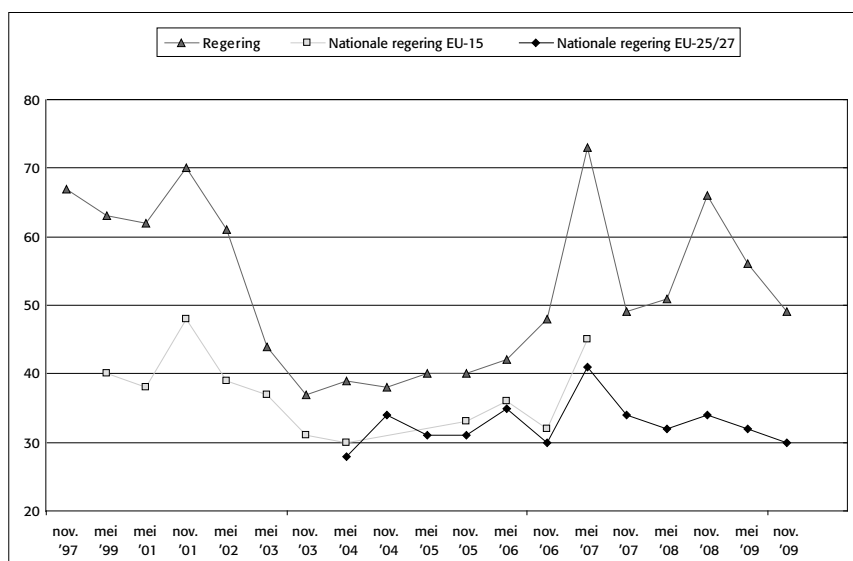
- Het vertrouwen in de *overheid* is, na de dip aan het begin van deze eeuw, aan het eind van het eerste decennium weer terug op het niveau van de jaren negentig. Van een permanente daling lijkt vooralsnog geen sprake.
- Ook de ontevredenheid over de *regering* is na 2002 niet structureel laag gebleven. Tussen zomer 2006 en zomer 2007 liep de tevredenheid weer fors op – en was ze zelfs even hoger dan in de jaren negentig. De cijfers schommelen sterk, maar van een permanente daling is voorlopig geen sprake.
- Het vertrouwen in het *Parlement* volgt in grote lijnen dat in de regering. Na een dip in 2003 kwam het weer terug op het niveau van de jaren negentig om vervolgens te schommelen.
- *Politieke partijen* kunnen op veel minder vertrouwen rekenen dan regering of Parlement. Maar dat is geen nieuws. Na een dip rond 2003 is ook hier het vertrouwen weer terug op het – tamelijk lage – niveau van de jaren negentig.
- Iets meer reden tot zorgen hebben de *politici*. In de afgelopen decennia vinden meer mensen dat *ze* meer beloven dan *ze* kunnen waarmaken. Er lijkt echter geen sprake van een duidelijke toename van het cynisme over Kamerleden, bewindslieden en politieke partijen.
- Opvallend is dat het vertrouwen in de *democratie* zeer hoog is. Na een dip rond 2003 is tegenwoordig meer dan 70% van de bevolking tevreden met hoe de democratie functioneert. De positieve trend van de laatste 35 jaar is vanaf 2006 weer opgepikt.

Wanneer we niet afgaan op incidentele berichten in de media, maar op de lange termijn trends, dan moet de conclusie zijn dat na een forse dip tussen 2002 en 2006, het vertrouwen in de meeste politieke instituties min of meer terug is op het niveau van de jaren negentig. Er is geen sprake van een definitieve daling, hoogstens van een tijdelijke terugval.⁸

Nederland blijft een high trust country

Hoe doet Nederland het in vergelijking met andere Europese landen? Het Eurobarometer-onderzoek wordt twee keer per jaar in alle lidstaten van de EU uitgevoerd. Dat biedt de gelegenheid om Nederland te vergelijken met de rest van Europa. In figuur 1.5 is de trend in het vertrouwen in de regering in Nederland vergeleken met het gemiddelde van alle Europese lidstaten – eerst de EU-15 en vanaf 2004 ook de EU-25 en EU-27. Opvallend is dat in alle jaren het vertrouwen in de regering in Nederland altijd hoger lag dan het gemiddelde vertrouwen in de regering in alle EU-lidstaten. Zelfs tijdens het diepe dal vanaf 2002 blijft het vertrouwen van de Nederlanders in de regering hoger dan gemiddeld in de EU.

Figuur 1.5 Vertrouwen in regering, politieke partijen en parlement in Nederland 1997-2008. (Bron: Eurobarometer)

Nederland hoort bovendien tot de kopgroep in de EU als het gaat om vertrouwen in politieke instituties. Alleen in Luxemburg, Denemarken, Oostenrijk, Zweden en Cyprus hadden de respondenten in het voorjaar van 2009 (iets) meer vertrouwen in regering en Parlement dan in Nederland. Het vertrouwen in ons land is bijvoorbeeld beduidend hoger dan in de meeste andere West-Europese landen, zoals België, Duitsland, Frankrijk en het Verenigd

1 Koninkrijk. Al het chagrijn in de media ten spijt is Nederland nog steeds een
2 uitgesproken *high trust country*.

3

4

Politiek vertrouwen is eerder generiek dan specifiek

5

6 Wat verder opvalt is dat het karakter van het politiek vertrouwen in de af-
7 gelopen decennia een gedaanteverwisseling lijkt te hebben ondergaan. Of
8 we het nu hebben over het vertrouwen in kabinet, Parlement en politieke
9 partijen, tevredenheid met het regeringsbeleid, of meer algemene oordelen
10 over het functioneren van de overheid en democratie, ze laten allemaal door
1 de jaren heen tamelijk identieke schommelingen zien. De mate van vertrou-
2 wen in deze verschillende instituties verschilt nogal in ons land – zo ligt het
3 vertrouwen in de democratie systematisch veel hoger dan het vertrouwen in
4 het kabinet of in de politieke partijen – maar het lijkt wel of ze onderhevig
5 zijn aan dezelfde soort stemmingswisselingen. Ze vertonen een piek rond de
6 eeuwwisseling, om daarna scherp te dalen en vanaf 2006 weer flink te stijgen.
7 Dat generieke, niet specifieke karakter van de bewegingen zie je niet alleen
8 in Nederland maar ook elders (Levi & Stoker 2000: 483; Stimson 2004: 154;
9 Cook & Gronke 2005).

20

1 De Amerikaanse politicoloog Stimson (2004: 154) stelt dan ook dat we
2 hier te maken hebben met een meer algemeen gevoel van vertrouwen en (on)
3 behagen: ‘What we are observing is generic approval and trust, a spirit that
4 moves up and down over time and seems to respond to generalized satisfac-
5 tion or dissatisfaction with the state of things’. Dit meer algemene gevoel van
6 welbevinden reageert op wereldgebeurtenissen, economische schommelingen
7 en politieke omstandigheden en is sterk aan fluctuaties onderhevig. Dit roept
8 de vraag op of het, in theoretische of empirische zin, goed mogelijk is om
9 onderscheid te maken tussen generieke en specifieke vormen van vertrouwen,
10 zoals Easton voorstelde. Het lijkt erop alsof burgers een algemeen gevoel van
1 politiek vertrouwen hebben; een hoog niveau van vertrouwen in de ene insti-
2 tutie heeft een *spill-over* effect op andere instituties (Christensen & Lagreid
3 2005).

3

4

Lager opgeleiden hebben het minste vertrouwen

5

6 Het algemene, tamelijk geruststellende beeld van een tijdelijke dip en een
7 verhoudingsgewijs hoog niveau van vertrouwen geldt niet voor alle Neder-
8 landse burgers. Er zijn duidelijke verschillen in de mate van vertrouwen tus-
9 sen groepen burgers. Daarbij geldt dat het opleidingsniveau het belangrijkste
10 kenmerk is van de statistische verklaring van de verschillen (Dekker & Van

der Meer 2009:135). Hoger opgeleiden hebben veel meer vertrouwen in overheid en regering dan lager opgeleiden en zijn minder cynisch over politici (Bovens & Wille 2009: 80-82), zoals bijvoorbeeld blijkt uit tabel 1.1.

Tabel 1.1 Opvattingen over politici (%) in 2006 naar opleidingsniveau.
(Bron: NKO 2006)

Opvattingen over politici (mee eens)	Opleidingsniveau respondent			Verskil (H-L)
	Laag	Midden	Hoog	
Kamerleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik	54	37	22	32
Politieke partijen zijn alleen geïnteresseerd in mijn stem en niet in mijn mening	63	47	33	30
Bewindslieden zijn vooral uit op hun eigen belang	57	35	25	32
Politici beloven meer dan ze kunnen waarmaken	95	93	89	6
Kamerlid wordt je eerder door je politieke vrienden dan door je bekwaamheden	52	42	47	5

Bron: NKO 2006.

Het minste vertrouwen in overheid en regering hebben de laagst opgeleide, niet kerkelijke burgers (Becker & Dekker 2005: 351; WRR 2005; Tammes & Dekker 2007: 79).

Door het SCP is in een achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven voor 2008 nader onderzocht waar de belangrijkste verschillen in politieke en maatschappelijke tevredenheid vandaan komen. Ook uit die achtergrondstudie blijkt dat van alle sociaal demografische kenmerken het opleidingsniveau het meeste verschil maakt. Lager opgeleiden zijn in verhouding veel vaker ontevreden over de maatschappij (22% tegenover 11%) en over de politiek (57% tegenover 34%) dan hoger opgeleiden (Dekker 2009: 117). Het zal niet verbazen dat de meest ontevredenen een sterke voorkeur hebben voor de meer populistische partijen, zoals de PVV en TON, of aangeven niet te gaan stemmen. Aanhangers van CDA, VVD en PvdA behoren tot de minst ontevreden categorie (Dekker 2009: 121).

1.6 WAT VEROORZAAKTE DE DIP?

Voorlopig lijkt er dus eerder sprake te zijn van een forse dip dan van een definitieve daling. Hoe valt die dip te verklaren? Elders hebben wij een tiental mogelijke verklaringen voor de plotselinge daling van het politieke vertrouwen in ons land uitgebreid nagelopen (Bovens & Wille, 2008a). Hier volstaan we met enkele van de meest plausibele verklaringen. Met het feitelijke *functioneren van de overheid*, de vermeende puinhopen van Paars, had die dip in ieder geval niet veel te maken. De publieke sector deed het in 2002 niet veel slechter dan anders en vanaf 2006 ook niet opeens veel beter. De enorme dip tussen 2002 en 2006 is vooral veroorzaakt door een samenloop van enkele conjuncturele factoren.

Opkomst en ondergang Pim Fortuyn

Het ligt voor de hand te veronderstellen dat de opkomst en ondergang van Pim Fortuyn een belangrijke oorzaak is voor de plotselinge daling. Het kan toch geen toeval zijn dat het vertrouwen in regering, Parlement en politieke partijen scherp terugloopt vanaf het voorjaar van 2002? Toch aarzelen wij om de opkomst en ondergang van Fortuyn centraal te stellen. Een nadere analyse van de Eurobarometercijfers (zie figuur 1.5) laat immers zien dat in *alle EU-landen* het vertrouwen in de nationale regering piekt in najaar 2001, vervolgens sterk daalt, om dan weer op te lopen vanaf 2006. Die andere EU-landen hadden geen Pim Fortuyn en toch zie je daar precies dezelfde trend in het politieke vertrouwen als bij ons. Je zou hoogstens kunnen stellen dat het drama van de moord op Fortuyn er voor heeft gezorgd dat de daling na november 2001 in ons land veel scherper en dieper was dan elders in de EU.

Er moeten dus ook andere factoren in het spel zijn. Dekker en Van der Meer (2004) verklaren de vertrouwenspiek in november 2001 vanuit een *rally round the flag* effect na de aanslagen van 11 september, waarna de meeste landen weer terugkeren naar het oude niveau. Dat verklaart wel de piek van 2001, maar niet de diepe dip in de jaren 2003-2004 en de stijging vanaf 2006.

Het vertrouwen in de economie

Waarom liep in vrijwel alle EU-landen het politieke vertrouwen in de jaren 2002-2005 terug? Er is een zeer sterke correlatie in de meeste Europese landen tussen het consumentenvertrouwen en het politieke vertrouwen (Van de

1 Walle 2004; Tiemeijer 2006; Van der Meer & Dekker 2009). Wanneer bur-
2 gers minder vertrouwen hebben in de economie, dan daalt ook het vertrouwen
3 in de overheid, in de regering en in de democratie. Datzelfde beeld zien we
4 ook voor Nederland. In 2000 bereikte het consumentenvertrouwen in ons
5 land een ongekende hoogte, net als het vertrouwen in overheid, regering en
6 democratie. Na het uiteenspatten van de internetluchtbel en de economische
7 recessie van begin van deze eeuw daalde het consumentenvertrouwen zeer
8 scherp, met als dieptepunt het jaar 2003. Daarna loopt het vertrouwen in de
9 economie weer geleidelijk op. Met enige vertraging volgt het vertrouwen in de
10 overheid en in de democratie volgens hetzelfde patroon. Vooral vanaf 2006,
11 als de economie weer in de lift zit, lopen het consumentenvertrouwen en ver-
12 volgens ook het politieke vertrouwen sterk op.

13 De opleving in vertrouwen in de regering in najaar 2006 en voorjaar 2007,
14 zoals zichtbaar in de Eurobarometer, vallen precies samen met de uitstekende
15 economische vooruitzichten in die periode – zo presenteerde het demissio-
16 naire kabinet Balkenende III een juichende troonrede in september 2006 met
17 veel ‘zoet’ voor de kiezers. Vanaf de zomer van 2007 begint de internationale
18 kredietcrisis zich echter te manifesteren en daalt het consumentenvertrouwen
19 sterk en zie je dat, niet alleen in Nederland maar ook in de EU-27, het vertrou-
20 wen in de regering weer begint te dalen.⁹

1 *En de kredietcrisis dan?*

2
3
4 Als het politieke vertrouwen meedeint op het consumentenvertrouwen, dan
5 zou je mogen verwachten dat het vertrouwen in kabinet en overheid vanaf
6 eind 2007 weer veel lager is. Vanaf de zomer van 2007 begint het consumen-
7 tenvertrouwen immers scherp te dalen en eind 2008 is het bijna weer net zo
8 laag als in 2003. Aanvankelijk zie je inderdaad het vertrouwen in de regering
9 dalen vanaf de zomer van 2007 (zie figuur 1.2 en 1.5). Vanaf oktober 2008 stijgt
30 het vertrouwen in de regering echter plotseling, terwijl de economische crisis
11 alleen maar erger wordt.

12 De meest plausibele verklaring hiervoor is, net als in najaar 2001, een *rally*
13 *around the flag effect*, wanneer in oktober 2008 de bankencrisis opeens acuut
14 wordt en vice premier Bos op grote schaal ingrijpt om de Nederlandse finan-
15 ciële sector overeind te houden. Vanaf voorjaar 2009 is dat effect uitgewerkt
16 en beweegt het vertrouwen in de regering weer op de maat van het consu-
17 mentenvertrouwen.

18
19
20
40

1.7 WAAROM IS NEDERLAND EEN HIGH TRUST COUNTRY?

Tijdelijke fluctuaties in politiek vertrouwen binnen één land zijn het best te verklaren met tijdelijke factoren – zoals de economische conjunctuur of interne en externe politieke crises. Voor de vrij constante hoge notering van Nederland in vergelijking met andere landen moeten we op zoek naar meer constante factoren. Wat maakt dat het niveau van politiek vertrouwen in Nederland zoveel hoger ligt dan in de meeste andere Europese landen?

Tom van der Meer (2009) heeft op basis van data van de ESS over vertrouwen in het Parlement getracht een aantal mogelijke verklaringen voor de opvallende verschillen in politiek vertrouwen tussen Europese landen te toetsen. Een paar verklaringen blijken niet op te gaan. Zo vindt hij geen aanwijzingen dat de mate van economische ontwikkeling het verschil tussen landen verklaart. Het vertrouwen in het Parlement wordt in ieder geval niet beïnvloed door de hoogte van het gemiddelde inkomen per inwoner (Van der Meer 2009: 105).

Van der Meer vindt drie valide verklaringen voor de verschillen tussen landen. In de eerste plaats de mate van corruptie: naarmate landen lager scoren op de corruptie perceptie index van Transparency International is het niveau van vertrouwen hoger. Vervolgens speelt een rol of een land een gevestigde democratie is. In de voormalige Oostbloklanden en de Zuid Europese landen met een autoritair verleden is er beduidend minder vertrouwen in het Parlement dan in de oude democratieën. Ten slotte speelt ook de aard van het kiesstelsel een rol. In landen met evenredige vertegenwoordiging is er aanzienlijk meer vertrouwen in het Parlement dan in landen met een meerderheidsstelsel. Deze drie landskenmerken verklaren bijna tweederde van de verschillen in vertrouwen tussen landen (Van der Meer 2009: 107).

Tegen die achtergrond is de zeer hoge score van Nederland niet verwonderlijk. Nederland is al bijna anderhalve eeuw een parlementaire democratie; ons land kent het meest proportionele kiesstelsel van Europa; en de publieke sector wordt gekenmerkt door een zeer laag niveau van corruptie.

1.8 VERTROUWEN ALS POLITIEKE BAROMETER

Sinds Almond en Verba's studie over *Civic Culture* wordt een voldoende mate van vertrouwen als voorwaarde gezien voor een stabiele democratie. Hoewel onduidelijk is hoeveel vertrouwensverlies een democratie kan verdragen voor we in de gevarenzone komen, zijn na de vertrouwensval aan het

1 begin van deze eeuw veel bezorgde beschouwingen verschenen over de staat
2 van onze democratie. Die bezorgdheid lijkt ons prematuur.

3 De stelling dat Nederland een *low trust country* is geworden is, als het om
4 politiek vertrouwen gaat, in ieder geval onhoudbaar. Het vertrouwen in de
5 regering ligt in ons land nog steeds ver boven het gemiddelde van de EU-
6 landen. Ook is de tevredenheid met de democratie in ons land zeer groot en
7 is de langjarige trend positief. De fluctuaties in het vertrouwen in regering en
8 kabinet zijn bovendien zo fors dat het te vroeg is om te kunnen spreken van
9 een blijvende daling van het politieke vertrouwen. De daling aan het begin
10 van dit decennium lijkt eerder een correctie op de extreem hoge cijfers rond
1 de eeuwwisseling, dan het begin van een vrije val. De laatste jaren ligt het
2 niveau van vertrouwen in vrijwel alle politieke instituties weer op het (hoge)
3 niveau van de jaren negentig van de vorige eeuw.

4 De vraag is bovendien of we een hoge mate van politiek vertrouwen als
5 een noodzakelijke voorwaarde voor goed functionerende politieke instituties
6 moeten blijven zien.

7 In de eerste plaats maakt het nogal uit waar het vertrouwen in daalt. Een
8 lager vertrouwen in regering en politieke partijen kan gezien worden als ge-
9 zonde dosis politieke scepsis – politici kunnen in een land waar coalities en
10 compromissen onvermijdelijk zijn, nu eenmaal inderdaad niet alles waarma-
1 ken wat ze beloven. Veel zorgelijker zou het zijn wanneer het vertrouwen in
2 de democratie sterk en blijvend zou afnemen, zoals in de jaren dertig overal
3 in Europa het geval was – maar daar is in ons land geen sprake van. De ver-
4 trouwensbasis van de democratie is zeer stevig en lijkt over de decennia heen
5 eerder sterker dan zwakker te worden.

6 Daarnaast lijkt ook de rol, die politiek vertrouwen in ons politiek systeem
7 vervult, te zijn veranderd in de afgelopen jaren. Sinds diverse media – en in
8 hun kielzog politici en bestuurders – begin 2000 besloten meer aandacht te
9 besteden aan de geluiden in de straat (Tiemeijer 2006: 273), zijn opinieon-
10 derzoeken op radio, televisie en internetsites steeds populairder geworden. Er
1 worden steeds meer peilingen gegenereerd, gepubliceerd en tot zelfstandig
2 nieuwsfeit gemaakt (Van Dixhoorn 2006: 16). Daarmee heeft de stem van
3 ‘het volk’ ook een steeds prominentere plaats gekregen in de openbaarheid.¹⁰

4 Het regelmatig peilen van het vertrouwen in de overheid en in de re-
5 gering past in deze trend. De grote hoeveelheid gepubliceerde resultaten
6 oefent zelfs een zelfstandige invloed uit op ‘het opinieklimaat’. Moest men
7 tot aan het midden van de 20^e eeuw verkiezingen houden, protestmarsen or-
8 ganiseren, handtekeningen verzamelen om de grootte van de aanhang aan te
9 tonen, nu kan men verwijzen naar de jongste opiniepeiling (Van Dixhoorn
10 2006: 44).

1 Politiek vertrouwen lijkt daarmee een nieuwe rol erbij te hebben ge-
 2 kregen: naast een *voorwaarde* – waarbij volgens de auteurs van de *Civic*
 3 *Culture* een voldoende mate van vertrouwen in het systeem, zodat men er
 4 zich niet mee hoefde te bemoeien, nodig was voor een stabiel functione-
 5 rende democratie – heeft het vertrouwen zich ontwikkeld tot een indica-
 6 tie – waarbij vertrouwen de *uitkomst* is van een actief oordeel van burgers,
 7 goed- of afkeurend, over hoe de regering functioneert. Naast het cement
 8 van de democratie, is het politieke vertrouwen steeds meer geworden tot
 9 een barometer – een tevredenheidpeiling onder burgers over beleid, rege-
 10 ring en politiek.

LITERATUUR

- 1
 2
 3
 4
 5 Almond, G. & S. Verba (1963). *The Civic Culture, Political Attitudes and Demo-*
 6 *cracy in Five Nations*, New Jersey, Princeton University Press.
 7 Becker, J. & P. Dekker (2005). Beeld van beleid en politiek, in: Sociaal en
 8 Cultureel Planbureau, *De sociale staat van Nederland 2005*, Den Haag: SCP:
 9 pp. 328-362.
 10 Belevingsmonitor Zomer 2005 (2006). *Onderzoek naar de beleving van maat-*
 1 *schappelijke onderwerpen door de Nederlandse bevolking*, Den Haag: Voor-
 2 lichtingsraad (www.regering.nl).
 3 Bovens, M. & A. Wille, (2008a). Deciphering the Dutch drop: ten explana-
 4 tions for decreasing political trust in the Netherlands, *International Review*
 5 *of Administrative Sciences*, 74 (2): 283-305.
 6 Bovens, M. & A. Wille, (2008b). Politiek vertrouwen langs de meetlat. *S&D*,
 7 65 (10): 32-43
 8 Bovens, M. & A. Wille, (2009). Diploma Democracy: On the tensions
 9 between meritocracy and democracy, Verkenning, NWO programma
 10 Contested Democracy, Utrecht-Leiden.
 1 Bouckaert, G. & S. Van de Walle (2003). Comparing Measures of citizens
 2 trust and user satisfaction as indicators of 'good governance': difficulties in
 3 linking trust and satisfaction indicators, *International Review of Adminis-*
 4 *trative Sciences*, 69 (2): 329-343.
 5 Bouckaert, G., S. Van de Walle & J. Kampen (2005). Potential for comparative
 6 public opinion research in public administration, *International Review of*
 7 *Administrative Sciences*, 71 (2): 229-240.
 8 Brug, W. van der & P. van Praag (2007). Erosion of Support for Political Insti-
 9 tutions in the Netherlands: Structural or Temporarily? A Research Note,
 10 *Acta Politica*. 42(4): 443-58.

- 1 Brug, W. van der (2003). How the LPF Fuelled Discontent: Empirical Tests
2 of Explanations of LPF support, *Acta Politica*, 38 (1): 89-106.
- 3 Catterberg, G. & A. Moreno (2005). The Individual Bases of Political Trust:
4 Trends in New and Established Democracies, *International Journal of Pu-*
5 *blic Opinion Research*, 18 (1): 31-48.
- 6 Christensen, T. & P. Laegreid (2005). Trust in Government, *Public Perfor-*
7 *mance & Management Review*, 28 (4): 487-511.
- 8 Citrin, J. (1974). Comment: the political relevance of trust in government,
9 *American Political Science Review*, 68, 973-88.
- 10 Citrin J. & C. Muste (1999). Trust in Government, in: J. Robinson, P. Shaver
1 & L. Wrightsman (eds.), *Measures of Political Attitudes*, Vol. 2, San Diego:
2 Academic Press: pp. 465-532.
- 3 Cook, T. & P. Grongke (2005). The sceptical American, *The Journal of Politics*,
4 67 (3): 784 -803.
- 5 Dalton, R. (2000). Value Change and Democracy, in: Pharr, S. & R. Putnam
6 (eds.), *Disaffected Democracies. What is troubling the Trilateral Countries?*,
7 Princeton: Princeton University Press, pp. 252-269.
- 8 Dalton, R. (2004). *Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of*
9 *Political Support in Advanced Industrial Democracies*, Oxford: Oxford Uni-
10 versity Press.
- 1 Dekker, P. (2009). Verscheidenheid verkend, in: P. Dekker et al (red.), *Crisis*
2 *in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*,
3 Den Haag Sociaal en Cultureel Planbureau: 115-134.
- 4 Dekker, P. & T. van der Meer (2004). Politiek Vertrouwen, *Tijdschrift voor de*
5 *Sociale Sector*, 58 (10): 33-35.
- 6 Dekker, P. & T. van der Meer (2009). Opleidingsverschillen verder onder-
7 zocht, in: P. Dekker et al (red.), *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu*
8 *Onderzoek Burgerperspectieven 2008*, Den Haag Sociaal en Cultureel Plan-
9 bureau: 135-152.
- 10 Dixhoorn, A. van (2006). *De Stem des Volks, Publieke opinie, opinieonderzoek en*
1 *democratie*, Den Haag: SCP.
- 2 Dogan, M. (2005). Erosion of Confidence in Thirty European Democracies,
3 in: *Comparative Sociology*, 4 (1-2): 11-53.
- 4 Easton, D. (1965). *A System Analysis of Political Life*. New York: Wiley.
- 5 Elchardus, M. (2002). *De dramademocratie*, Tiel: Lannoo.
- 6 Elchardus, M. & W. Smits (2002). *Anatomie en oorzaken van het wantrouwen*,
7 Brussel: VUB-Press.
- 8 Goodsell, C. (1994). *The Case for Bureaucracy: A Public Administration Polemic*,
9 Chatham: Chatham House.
- 10 Hardin, R. (2000). The Public Trust, in: Pharr, S. & R. Putnam (eds.), *Dis-*

- 1   *affected Democracies. What is troubling the Trilateral Countries?*, Princeton:
2   Princeton University Press: pp. 31-51.
- 3   Hendriks, F. (2006). Waar kwam de argwaan vandaan?, *Bestuurskunde* 15 (4):
4   65-77.
- 5   Hendriks, F. (2009). Contextualizing the Dutch drop in political trust: Con-
6   necting underlying factors, *International Review of Administrative Sciences*
7   75 (3): 473-492.
- 8   Herrington, M. (2005). *Why Trust Matters: Declining Political Trust and the*
9   *Demise of American Liberalism*, Princeton: Princeton University Press.
- 10   Kaase, M. & K. Newton (eds.). *Beliefs in Government*, Oxford: Oxford Uni-
11   versity Press.
- 12   King, A. (2000). Distrust of Government: Explaining American Exceptionio-
13   nalism, in: Pharr, S. & R. Putnam (eds.), *Disaffected Democracies. What is*
14   *troubling the Trilateral Countries?*, Princeton: Princeton University Press: pp.
15   74-98.
- 16   Levi, M. & L. Stoker (2000). Political Trust and Trustworthiness, *Annual*
17   *Review of Political Science*, 3: 475-507.
- 18   Meer, T. van der (2009). Politiek vertrouwen internationaal verklaard, in: P.
19   Dekker et al (red.), *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek*
20   *Burgerperspectieven 2008*, Den Haag Sociaal en Cultureel Planbureau: 94-112.
- 1   Meer, T. van der & P. Dekker (2009). Trustworthy states, trusting citizens?
2   A multilevel study into objective and subjective determinants of politi-
3   cal trust, paper presented at the 5th ECPR General Conference, Potsdam
4   September 2009.
- 5   Mishler, W & R. Rose (2001). What are the Origins of Political Trust? Tes-
6   ting Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies,
7   *Comparative Political Studies*, 34 (1): 30-62.
- 8   Muller E. & T. Jukam, (1977). Behavioral Correlates of Political Support,
9   *American Political Science Review*, 71: 1561-95.
- 30   Mutz, D. & B. Reeves (2005). The New Videomalaise: Effects of Televised
1   Incivility on Political Trust, *American Political Science Review*, 99 (1): 1-15.
- 2   Norris, P. (ed.) (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Gover-*
3   *nance*, Oxford: Oxford University Press.
- 4   Nye, J., P. Zelikow & D. King (eds.) (1997). *Why people don't trust government*,
5   Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- 6   Pharr, S. & R. Putnam (eds.) (2000). *Disaffected Democracies. What is troubling*
7   *the Trilateral Countries?*, Princeton: Princeton University Press.
- 8   Praag, P. van & W. van der Brug (2006). Dalend vertrouwen: tijdelijk of blij-
9   vend?, in: A. Korsten & P. de Goede (eds.) *Bouwen aan vertrouwen in het*
40   *openbaar bestuur*, Den Haag: Elsevier: pp. 31-44.

- 1 Prast, H., R. Morsch & W. van Raaij (2005). *Vertrouwen, cement van de sa-*
2 *menleving en aanjager van de economie*, Amsterdam: De Nederlandse Bank/
3 Universiteit van Tilburg.
- 4 Putnam, R. (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital, *Jour-*
5 *nal of Democracy*, 6 (1): 65-78.
- 6 Rosanvallon, P. (2008). *Counter-Democracy, Politics in an Age of Distrust*, Cam-
7 bridge: Cambridge University Press.
- 8 Stimson, J.A. (2004). *Tides of Consent. How Public Opinion Shapes American*
9 *Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- 10 Sociaal en Cultureel Planbureau (2002). *Sociaal en cultureel rapport 2002: De*
1 *kwaliteit van de quatrijve sector*, Den Haag: SCP.
- 2 Sociaal en Cultureel Planbureau (2005). *De sociale staat van Nederland 2005*,
3 Den Haag: SCP.
- 4 Sociaal en Cultureel Planbureau (2007). *De sociale staat van Nederland 2007*,
5 Den Haag: SCP.
- 6 Sociaal en Cultureel Planbureau (2008). *Continu Onderzoek Burgerperspectie-*
7 *ven*, Kwartaalbericht 2008/1, Den Haag: SCP.
- 8 Sociaal en Cultureel Planbureau (2009). *De sociale staat van Nederland 2009*,
9 Den Haag: SCP.
- 20 Stimson, J. (2004). *Tides of Consent: How Public Opinion Shapes American Po-*
1 *litics*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- 2 Tammes, Peter and Dekker, Paul (2007) Het opinieklimaat, in: Sociaal en
3 Cultureel Planbureau, *De sociale staat van Nederland 2007*, pp. 57-83. Den
4 Haag: SCP.
- 5 Tiemeijer, W.L. (2006). *Het Geheim van de Burger: Over Staat en Opinieonder-*
6 *zoek*, dissertatie Tilburg, Amsterdam: Aksant.
- 7 Walle, S. van de (2004). *Perceptions of Administrative performance: The Key to*
8 *Trust in Governments?*, PhD dissertation K.U. Leuven.
- 9 Walle, S. van de & G. Bouckaert (2003). Public Service Performance and
30 Trust in Government: The Problem of Causality, *International Journal of*
1 *Public Administration*, 26 (8&9): 891-913.
- 2 WRR – Wetenschappelijk Raad voor het Regeringsbeleid (2005). *Vertrouwen*
3 *in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- 4 Zmerli, S., K. Newton, J.R. Montero (2006). 'Trust in People, Confidence in
5 Political Institutions, and Satisfaction with Democracy', in: Jan Van Deth,
6 Jose Ramon Montero, & Anders Westholm (eds.). *Citizenship and Invol-*
7 *vement in European Democracies*, London: Routledge.
- 8
9
40

NOTEN

- 1
2
3 1 Mark Bovens is hoogleraar bij het Departement Bestuurs- & Organisa-
4 tietwetenschap van de Universiteit Utrecht en Anchrit Wille is docent/on-
5 derzoeker bij het Instituut Bestuurskunde van de Universiteit Leiden. Dit
6 hoofdstuk is een sterk uitgebreide bewerking van Bovens & Wille (2008b).
7 2 Het SCP maakt de laatste jaren bijvoorbeeld steeds vaker gebruik van kleine
8 focusgroepen. Zie bijvoorbeeld het Continu Onderzoek Burgerperspec-
9 tieven.
- 10 3 De panelleden van De Hond kregen de volgende vraag voorgelegd: 'In het
1 debat kwam een gespreksverslag naar boven uit oktober/november 2007.
2 Daarin stond dat Wilders o.a. gezegd zou hebben dat hij in de film pa-
3 gina's uit de Koran wilde scheuren. Dat is in de uiteindelijke versie van Fitna
4 niet gebeurd. Wilders ontkent dat hij deze informatie met ministers heeft
5 gedeeld. Hij zegt dat het gespreksverslag een leugen is. Wat denkt u?' Ver-
6 volgens kreeg men vier antwoordmogelijkheden (waarvan overigens slechts
7 één positief voor de regering was). Achttien procent koos voor de optie:
8 'Het gespreksverslag is geen goede weergave van wat Wilders toen met de
9 regering heeft besproken, de informatie kwam via onderzoek van de AIVD';
20 en 14% koos voor de optie: 'Het gespreksverslag is geen goede weergave van
1 wat Wilders toen met de regering heeft besproken, want Wilders was nooit
2 van plan om pagina's uit de Koran te scheuren'. Geen enkele optie luidde:
3 'geloof u dat de regering heeft gelogen?'.
4 4 Vergelijk het rapport *Wie jukt er nu eigenlijk over Fitna?*, van het bureau
5 Synovate/InterviewNSS. Dit kwam tot de conclusie dat slechts 17% van
6 de kiezers Wilders geloofde. Zie www.politiekebarometer.nl (geraadpleegd
7 14/5/2008).
8 5 Een soortgelijk beeld komt naar voren uit de *Belevingsmonitor Rijksoverheid*.
9 Dat was een driemaandelijks peiling onder burgers in opdracht van de re-
30 gering, die sinds 2003 is uitgevoerd – ingesteld omdat men zo geschrokken
1 was van de plotselinge vertrouwensval. Onbarmhartig registreerde die Bele-
2 vingsmonitor de afgelopen jaren het zeer lage vertrouwen in de regering. Bij
3 de eerste meting, begin 2003, had nog ongeveer de helft van de responden-
4 ten vertrouwen in de regering, maar daarna daalde dit tot ongeveer eenderde
5 en rond dat lage percentage bleef het jaren schommelen. In 2007 heeft de
6 regering in arrenmoede besloten om maar weer met peilen op te houden.
7 Dat was prematuur, want vanaf september 2006 gingen ook bij deze peiling
8 de cijfers opeens omhoog. In maart 2008 heeft het SCP het *Continue Onder-*
9 *zoek Burgerperspectieven* gestart als opvolger van de Belevingsmonitor.
40 6 Het is overigens zeer de vraag of dit een goede indicator is voor politiek

1 cynisme. In een land waarin altijd coalities nodig zijn om een regering te
2 formeren – en dus alle regeringspartijen slechts een deel van hun verkie-
3 zingsbeloften kunnen verwezenlijken – is het onderschrijven van deze stel-
4 ling eerder een teken van politiek realisme dan van cynisme.

5 7 Ter vergelijking: bij de verkiezingen van 1998 gaf 88% van de NKO-respon-
6 denten aan tevreden of heel tevreden te zijn met hoe de democratie functio-
7 neert, in 2002 was dit slechts 49%, in 2003 alweer 71% en in 2006 dus 77%.

8 8 Van der Brug en Van Praag (2007) komen tot eenzelfde conclusie, Frank
9 Hendriks (2006; 2009) ziet de daling toch meer als een structureel ver-
10 schijnsel:

1 9 De vraag of deze correlatie ook een causaal verband is, is een belangrijke
2 vraag voor vervolgonderzoek. Theoretisch gezien kan het vertrouwen in de
3 regering het consumentenvertrouwen beïnvloeden – al is dat in een open
4 economie wel heel erg veel eer voor de zittende regering en bovendien on-
5 waarschijnlijk gezien het feit dat in alle EU-landen, ongeacht het beleid en
6 de signatuur van de zittende regering, het vertrouwen in de regering mee-
7 beweegt op het consumentenvertrouwen. Ook is het goed mogelijk dat het
8 vertrouwen in de economie en in de politiek meebewegen op meer algemene
9 gevoelens van maatschappelijk (on)behagen (Van de Walle 2004: 219).

20 10 Niet alleen politiek en media zijn verantwoordelijk voor deze opmars van
1 meningen uit het volk in het publieke domein. Mensen zijn zelf blijkbaar
2 ook erg geïnteresseerd in de meningen van andere en velen hebben ook de
3 behoefte om hun mening publiek te uiten. Het wemelt op het internet van
4 de websites, weblogs en fora waar men kan discussiëren en waar mensen hun
5 ongcensureerde en ongeredigeerde mening kunnen geven, zie Van Dix-
6 hoorn (2006: 15).

7
8
9
30
1
2
3
4
5
6
7
8
9
40